MISTRA SPORT & OUTDOORS
Rapport 2023:2

mistra sport & outdoors

På väg mot en hållbar användning av mark och vatten inom idrotten och friluftslivet år 2030?

Ett scenarioarbete med åtgärdsförslag

Marie Stenseke, Åsa Sund, Angelica Billevik, Cecilia de Bernardi, Björn Galant, Joacim Ingelsson, Sanja Kuruzovic, Jonnie Nordensky, Elisabeth Rytterström, Mattias Sandberg, Hannah Wallin, och Maria Åslund

På väg mot en hållbar användning av mark och vatten inom idrotten och friluftslivet år 2030?

Ett scenarioarbete med åtgärdsförslag

Marie Stenseke, Åsa Sund, Angelica Billevik, Cecilia de Bernardi, Björn Galant, Joacim Ingelsson, Sanja Kuruzovic, Jonnie Nordensky, Elisabeth Rytterström, Mattias Sandberg, Hannah Wallin, och Maria Åslund

MISTRA Sport & Outdoors, 2023:2

Författare: Marie Stenseke, Åsa Sund, Angelica Billevik, Cecilia de Bernardi, Björn Galant, Joacim Ingelsson, Sanja Kuruzovic, Jonnie Nordensky, Elisabeth Rytterström, Mattias Sandberg, Hannah Wallin, och Maria Åslund

Omslagsfoto: CHRIS WILLEMSEN, Mostphotos

ISBN: 978-91-89786-08-0

Innehållsförteckning

Introduktion **1**

Metod **2**

Scenarier **4**

Scenariotema 1: Förändrade förutsättningar och ökad påverkan i vissa områden 4

Scenariotema 2: Diversifiering av aktiviteter 6

Scenariotema 3: Kunskaper, attityder och normer 6

Åtgärder och förslag **8**

Fysisk planering och förvaltning 8

Information och kommunikation 9

Fortsatt kunskapsutveckling 10

Dialog och samverkan 11

Introduktion

Denna rapport lyfter fram tre övergripande framtidsspaningar vad gäller användning av mark och vatten för idrott och friluftsliv. Spaningarna har också kompletterats med åtgärder och förslag för att styra mot en hållbar mark- och vattenanvändning. Den ekologiska hållbarheten står i centrum, samtidigt som förutsättningarna för att uppnå andra hållbarhetsmål inte skall försämras.

Syftet med rapporten är att fungera som underlag för strategiska diskussioner och utveckling hos olika samhällsaktörer inom idrott, friluftsliv, naturvård och fysisk planering. Rapporten utgör också en grund för det fortsatta arbetet i forsknings- och samverkansprogrammet Mistra Sport & Outdoors, med den för programmet specifika avsikten att "skapa kunskap och lösningar för ökad hållbarhet inom idrotten och friluftslivet".

Scenarioarbetet har gjorts av den Nationella lärandegruppen, som är en av fyra lärandegrupper i temat Hållbar användning av mark och vatten, inom Mistra Sport & Outdoors. I gruppen finns representanter från flera olika samhällsaktörer, vilket gör att scenarioarbetet bygger på en stor bredd av perspektiv på idrott och friluftsliv, mark- och vattenanvändning. Arbetet har letts av Marie Stenseke, Göteborgs universitet och faciliterats av Åsa Sund, Greengoat. Följande personer har medverkat i arbetet: Angelica Billevik, LRF, Cecilia de Bernardi, Mittuniversitetet, Björn Galant, LRF, Joacim Ingelsson, Orienteringsförbundet, Sanja Kuruzovic, Naturvårdsverket, Jonnie Nordensky, Riksidrottsförbundet, Elisabeth Rytterström, Svenskt Friluftsliv, Mattias Sandberg, Skogsstyrelsen, Hannah Wallin, Naturskyddsföreningen och Maria Åslund, Havs- och Vattenmyndigheten.

Metod

Denna rapport är ett resultat av återkommande diskussioner i lärandegruppen under 2021 och 2022, utifrån en så kallad back-castingmetod. Gruppen enades först om följande målbild:

Idrottens och friluftslivets användning av mark och vatten i Sverige har minimala negativa effekter på biologisk mångfald och naturnyttor, men stora positiva effekter. Detta samtidigt som förutsättningarna för att uppnå god och jämlik folkhälsa gynnas genom att fler invånare i Sverige rör sig ute i naturen, att respekt för markägarens och nyttjanderättsinnehavarens perspektiv upprätthålls samt att hållbarhet och rättvisa i ett globalt perspektiv beaktas.

Vidare kom lärandegruppen överens om att fokusera den nationella skalan och att tidshorisonten för scenarioarbetet och förslagen är fram till år 2030. Gruppen identifierade centrala trender och drivkrafter av betydelse för idrottens och friluftslivets mark och vattenanvändning. Under en heldags-workshop i maj 2022 arbetade gruppen med frågorna:

- Vart drar trenderna och drivkrafterna åt för håll?
- Vilken styrning behövs för att nå målbilden?
- Vilka har rådighet att åstadkomma en styrning mot målbilden?

Resultaten från workshopen processades under och mellan tre efterföljande möten för att slutligen struktureras i tre övergripande spaningar på följande teman:

Scenariotema 1: Förändrade förutsättningar och ökad påverkan i vissa områden

Scenariotema 2: Diversifiering av aktiviteter

Scenariotema 3: Kunskaper, attityder och normer

Ett utkast till detta dokument skickades ut till forskare och partners i Mistra Sport & Outdoors samt till deltagare på Naturvårdsverkets

Tankesmedja för Friluftsliv 10-11 november 2022. Inkomna synpunkter och förslag har bidragit till att stärka både spaningar och åtgärdsförslag.

Scenarier

Scenariotema 1: Förändrade förutsättningar och ökad påverkan i vissa områden

Ett ökat nyttjande av naturpräglade miljöer kring tätorter och turistdestinationer för idrotts- och friluftlivsändamål kan förutses. Samtidigt kommer klimatförändringarna att påverka mark och vatten och därmed de fysiska förutsättningarna för nyttjande. Som ett resultat av förändrade resemönster kan ett ökat intresse för svenska stränder och svenskt båtliv förväntas. Med ett varmare och blötare klimat kan dock förutsättningarna för utövande av idrott och friluftsliv i naturpräglade miljöer generellt sett försämras.

Värmeböljor, perioder av torka med inslag av häftiga skyfall orsakar inte bara svårigheter för människor att idka friluftsliv utan kan även påverka träd, buskar och annan växtlighet. En konsekvens av klimatförändringar och fler värmeböljor blir sannolikt att badlivet växer vilket sätter ökat fokus på strandskyddet samtidigt som risken ökar för försämrad badkvalitet, särskilt i kombination med kraftigt regn och höga temperatur. I fjällområden och på andra platser försämras möjligheterna till vinteraktiviteter så som skid- och skridskoåkning. Risken för våta laviner, slasklaviner och jordskred förväntas att öka, vilket i sig kan innebära att fjälleder och annan infrastruktur behöver dras om/flyttas på vissa utsatta ställen. Höga vattenflöden och islossningar mitt i vintern gör att broar behöver höjas och/eller flyttas för att inte spolas bort. Ispassager för skidåkare och skridskoåkare blir farliga eller ofarbara. Alternativ till natursnö antas bli vanligare, något som kräver tillgång till vatten. Olika konstgjorda alternativ kan i större utsträckning komma att ersätta snö och is. I fallet med användning av plast, kan utvecklingen leda till ökad risk för läckage av mikroplast. Vidare bidrar tillverkning och preparering av snö genom snökanoner och pistmaskiner till ökad el- och dieselanvändning.

Förändringar i klimatet medför också en ökad risk för främmande arter att överleva och sprida sig. Till exempel orsakar invasiva främmande arter som zebramusslan, det japanska jätteostronet och klängmaneten problem för badgäster som skär sig i fötterna och bränner sig på maneter. Vidare kan invasiva främmande växtarter som till exempel parkslide och jättebalsamin påverka tillgängligheten till strandområden och andra naturpräglade miljöer. Insekter och vissa svampar som skadar träd gynnas i förändrat klimat (till exempel granbarkborre), liksom spridning av fästingburna sjukdomar, något som skulle kunna påverka skogens och andra landskaps attraktivitet för friluftsliv. Samtidigt kan klimatförändringarna på andra håll i världen göra att de naturpräglade områdena i Sverige får fler utländska besökare. Sammantaget innebär detta en ökad risk för slitage med störningar och skador på växt- och djurliv.

I större städer pekar trenden mot samlokalisering av olika arenor och utomhusanläggningar för idrott och friluftsliv, med till exempel motionscentraler, elljusspår, skidspår, ishallar, konstgräsplaner etc., i naturpräglade miljöer. Det innebär att mark exploateras i välbesökta naturområden, något som i förlängningen kan leda till ett sätt att lokalisera/koncentrera inom- och utomhusanläggningar som ännu fler följer. Detta riskerar leda till ökade olikheter i tillgänglighet till anläggningar mellan olika grupper. Det är också viktigt att beakta miljöpåverkan i form av energiförbrukning och materialanvändning för inom-och utomhusanläggningar, både i anläggnings- och driftsfas.

Etableringen av leder för olika former av friluftsliv förväntas fortsätta. Vidare, i urbana områden kanaliseras besökare till de större och välkända grönområden som det är nära att ta sig till. Det blir då fler besökare som ska dela på samma ytor, vilket skapar en konkurrens om ytorna och riskerar att skapa mer slitage. Idag tar vissa anläggningar betalt för nyttjande av leder (skidspår, MTB m.m.) vilket förespås att bli vanligare.

Scenariotema 2: Diversifiering av aktiviteter

Trenden ifråga om idrotts-och friluftsaktiviteter i naturpräglade miljöer pekar mot att det kommer att bli fler utövare, att det blir en större diversifiering av aktiviteter och nya aktiviteter tillkommer. Fler vill vara aktiva utifrån sin hobby eller idrott vilket i vissa fall går på tvären med hur marken tidigare har brukats för friluftsliv. Det kan förväntas att fler vill ta sig fram i naturen med hjälp av elmotorer, på eldrivna cyklar och andra farkoster. Likaså kan digitaliseringen stimulera människor att nå andra platser än vad som tidigare nyttjats. Samtidigt kan fler skyltar, bommar och andra avspärrningar i naturpräglade miljöer komma att sättas upp.

Exempel på aktiviteter som förväntas vara bestående och eventuellt öka är promenader, vandring, cykling, skidåkning, ridning, löpning, jakt/fiske och orientering. Det blir mer vanligt att olika aktiviteter konkurrerar om samma yta. Motordrivna fordon, inklusive elcyklar, i naturen kan till exempel komma i konflikt med ridning. Samtidigt antas att ny teknik och fler fordon tillkommer i vattenmiljöer, med risk för bland annat olyckor och bullerstörningar.

Fler insatser som är avsiktligt positiva för naturen, genom till exempel ekologisk restaurering av vattendrag, åtgärder som gynnar jakt och fiske, eller åtgärder där rekreationsinriktad skötsel samtidigt gynnar flora och fauna, kommer sannolikt också att utvecklas.

Scenariotema 3: Kunskaper, attityder och normer

Med fler och nya grupper av utövare liksom av aktiviteter inom idrotten och friluftslivet följer också förändringar i kunskap, attityder och normer. Det kan till exempel skapa ett ökat behov av kunskapsspridning om

allemansrätt, kommunikation av regler i skyddade områden, natur- och platsvägledning och zonering/kanalisering av aktiviteter. Här har bland andra kommunen en central roll, till exempel för att se till att det finns tillgång på mark och vatten avsedd för idrott och friluftsliv, även när exploateringstrycket för bostäder, infrastruktur och energi blir högre. Skolan är också en viktig aktör i sammanhanget. Dock visar utvärderingen av friluftsmålen på en negativ trend i fråga om skolans engagemang inom detta område.

På ett generellt plan har miljömedvetenheten ökat, men hur mycket påverkar miljömedvetenheten människor sport-friluftlivsutövande och vice versa? Avslutningsvis finns det även ett behov av att betona vikten om kunskap och synergier mellan naturvård och friluftsliv.

Sammanfattningsvis växer antalet intressenter i rekreationslandskapet. Mer kunskap behövs om perspektiven bland både (vana/ovana) utövare, markförvaltare och nyttjanderättsinnehavare. Vad vet vi om till exempel förhållandet och hänsynen till friluftsliv och allemansrätt hos markägare? Vad vet vi om kommunernas behov, intresse och hinder för att planera för idrott och friluftsliv? Hur kan samverkan mellan olika aktörer öka? Vad krävs av den statliga nivån för att stötta kommuner i rekreationsplanering och skötsel? Utan planering och lokal, regional och nationell samverkan för idrott och friluftsliv ökar risken för konflikter, bommar och andra hinder som sätts upp, privatisering av stränder etc.

Åtgärder och förslag

I detta avsnitt presenteras åtgärder och förslag som framkommit i lärandegruppens diskussioner om hur trender och drivkrafter inom idrotten och friluftslivet förhåller sig till den målbild för hållbarhet som presenterades inledningsvis. Åtgärderna och förslagen har kategoriserats i fyra teman: Fysisk planering och förvaltning, Information och kommunikation, Fortsatt kunskapsutveckling samt Dialog och samverkan.

Fysisk planering och förvaltning

Kommunerna har ett stort ansvar i fråga om den fysiska planeringen för friluftsliv, men behöver också koordineras med statlig och regional nivå. Behovet av planering för friluftsliv kan förväntas var särskilt angeläget i folkrika kommuner, eftersom det innebär ökad konkurrens och fler konflikter mellan olika aktiviteter och nyttjare av grönområden. Men även mindre kommuner kan tänkas vara i behov av stöd, där resurser för denna typ av planering inte är lika omfattande.

- Idrotten [1] och friluftslivet behöver få en starkare ställning och bli bättre integrerad i fysisk planering. Naturpräglade ytor och områden behöver läggas in i ett tidigt skede i den fysiska planeringen. I tätortsnära miljöer erfordras tillräckligt stora och tillgängliga områden i sammanhängande grönstrukturer.
- Former för aktiv besöksförvaltning behöver utvecklas, med en mer systematisk framtagning och spridning av kunskap om områdesskötsel utifrån besökarperspektivet.

[1] Avser föreningar som idrottar i skog, mark och vatten

- Lagstiftningen gällande eldrivna fortskaffningsmedel i terrängen, inklusive eldrivna MTBs, och på vatten behöver ses över och klargöras.
- Tillsyn och styrning behövs i fråga om skyltar och bommar, med hänsyn till allemansrätten och till platsspecifika sammanhang samt flöden av besökare.
- Samspelet mellan friluftsliv, biologisk mångfald, klimatanpassning och kulturmiljövärden behöver beaktas inom rekreationsplanering, rekreationsinriktad skötsel och besöksförvaltning, inklusive möjligheter att inom ramen för klimatanpassning motverka värmeböljor och översvämningar.
- Planering mellan olika förvaltningar behöver koordineras på kommunal nivå för att olika roller och kunskaper bättre ska kunna bidra i planeringen av exempelvis grönytor. Detta kan ske genom att behov av områden för friluftsliv, rekreation och motion i hela kommunen lyfts fram i de kommunala översiktsplanerna. Den långsiktiga användningen av områdena kan säkerställas genom detaljplaner.
- En stärkt dialog mellan olika administrativa nivåer (kommunal, regional och nationell nivå). Länsstyrelsens roll i den fysiska planeringen för friluftsliv behöver fortsatt stärkas, till exempel genom att det skrivs in i deras instruktioner. Uppdraget kan då bli tydligare och uppfordrar till en större kontinuitet än om det endast förmedlas via de årliga regleringsbreven. Länsstyrelserna skulle också kunna få stöd för att ta fram regionala planeringsunderlag med viktiga områden för friluftsliv i länet.

Information och kommunikation

Det finns behov av att öka medvetenheten om naturnyttor och människans negativa och positiva påverkan på biologisk mångfald, inklusive förståelsen för olika värden i såväl brukade som naturpräglade landskap.

Skolan är en viktig aktör som till exempel möjliggörare. Här kan former för information, pedagogik och kunskap utvecklas.

- Tydligare och platsspecifik information om vilken hänsyn som behöver tas till naturvärden, andra besökare, markägare och nyttjanderättsinnehavare. QR-koder kan komplettera informationsskyltar och förenkla uppdateringar.
- Stimulera människor att sprida ut sina besök över året och även mellan veckodagar och under dygnet. Det bör dock beaktas att markerna då inte får samma möjlighet till eventuell behövlig återhämtning.
- Fortsatt möjliggöra och stärka idéella organisationers engagemang och insatser med att utbilda och informera om naturhänsyn och allemansrätten. Det kan både handla om övergripande kunskap och riktade informationskampanjer.
- Utveckla och sprid konkreta grepp som skolskogar, skolstränder, och satsningar som leder till känsla, ansvar och hänsyn för platsen och andra besökare.
- Rikta insatser mot att uppleva, skapa engagemang och delaktighet, alltså mer än att bara upplysa, för att skapa känsla för naturen.
- Stöd pedagoger och lärare för att, i samverkan med friluftslivets olika aktörer göra friluftsliv och utomhuspedagogik blir en integrerad del i undervisningen.

Fortsatt kunskapsutveckling

För att få tillstånd effektiva ändamålsenliga åtgärder, krävs bättre statistik över utövande av idrotts- och friluftsliv i naturpräglade miljöer samt ökade kunskaper inom flera andra områden

- Bättre statistik och monitoring av utövande av idrotts- och friluftsliv i fråga om aktiviteter, platser och deltagare

- Ökade kunskaper om normer och attityder i förhållande till naturen, om upplevelsevärden hos individer och olika grupper, om markägares och nyttjanderättsinnehavares förhållande till friluftsliv och allemansrätt, samt om kommuners behov, intresse och hinder för att planera för idrott och friluftsliv.
- Ökande kunskaper om idrottens och friluftslivets påverkan på biologisk mångfald och kulturmiljöer, inklusive möjligheter till positiva synergier.
- Ökade kunskaper om trender och drivkrafter, som klimatförändringar, som påverkar idrotten och friluftslivet samt om möjliga styrmedel för att gynna ett hållbart nyttjande av naturpräglade miljöer.
- Utreda och klargöra allemansrättens gränser ifråga om eldrivna fordon, eldrivna cyklar och farkoster under och ovan vattnet.
- Utveckla och stödja idéella organisationers engagemang i kunskapsutveckling och kunskapsförmedling.

Dialog och samverkan

Dialog och samverkan har delvis berörts i tidigare åtgärder, men behöver samtidigt lyftas än tydligare. Samverkan är lätt att benämna men svårare att få till i praktiken. Flera aktörer, inom olika sektorer och nivåer, berörs av de frågor som omfattas i denna scenariobeskrivning. Hur denna samverkan ska utformas ligger utanför denna text. Men det kan exempelvis handla om att ta vara på goda exempel, ge någon aktör ett tydligare mandat för samverkan eller samla flera aktörer för att gemensamt arbete med nya metoder för detta.

- Etablera dialog- och samverkansplattformar på nationell, regional och lokal nivå där berörda aktörer, markägare, nyttjanderättsinnehavare, ideella föreningar, kommersiella företag, kommuner och nationella myndigheter, tillsammans kan arbeta för att identifiera utmaningar och möjligheter och

hitta insatser som möter utmaningarna och tar vara på möjligheterna.

- Sprid goda exempel på metoder och arbetssätt kopplat till dialog och samverkan.

Mistra Sport & Outdoors
Rapport 2023:2
ISBN: 978-91-89786-08-0